

A mezőgazdasági válság tanulságai

ÍRTA K. HAVAS GÉZA

A világháborútól a gabonacsatáig

„Minden vadászat jó sport, de az embervadászat a legjobb sport” — mondta az embervadászat egyik szenvedélyes barátja, az angol gyarmati hadsereg büszkesége, Baden-Powel tábornok. Minden üzlet jó üzlet, de a hadiszállítás a legjobb üzlet — mondták Argentína, Ausztrália, Kanada és az Egyesült Államok mezőgazdái, akik, amíg Európa az embervadászat nemes kedvtelésének hódolt, új és új területeket vettek eke, sőt gőzeke alá és a mezőgazdasági technika minden eszközével támogatták a korszerű haditechnika vívmányaival folyó háborút. Az angol hadigépek és tengerentúli mezőgazdasági gépek szövetsége megnyerte a háborút. A békét azonban mind a hadigépek, mind a vető- és aratógépek tulajdonosai elveszítették.

A tengerentúli mezőgazdaság győzelme talán még nagyobb volt, mint a szövetséges hatalmak katonai győzelme. A kenyérmag kivitelének százalékarány szerinti megoszlását mutató alábbi statisztikai élesen tünteti föl a győzelem nagyságát.

A világ kenyérmagkivitelének százalékarány szerinti megoszlása:

	1913	1914—18. évi átlag	1921
Tengerentúl*	56	92	99.5
Európa	44	8	0.5

Az európai mezőgazdasági termelés a háború alatt és a háborút közvetlenül követő években teljesen lezüllött. A háború rablógazdálkodás, az állatállomány pusztulása folytán hiányos trágyázás, az utánpótlási nehézségek következtében leromlott holt fölszerelés a termés csökkenésével járt. De a közvetlen háború pusztítások még jelentékenyebb mértékben csökkentették a terméseredményeket. Franciaország, Belgium, Felső-Olaszország, Szerbia, de főképp Európa nagy gabonatermelő területei, Lengyelország, Románia és Ukrajna hadszíntérré váltak és hosszú idő telt el, amíg e területeken ismét megindulhatott a rendes mezőgazdasági termelés. Szovjet-Oroszország a hadikommunizmus éveit élte és úgyszólván kikapcsolódott a világtermelésből. És „amit meghagyott a tücsök, megevé a sáska”. Magyarország elszakított részein az idegen megszállás, majd a nemzetiségi politika céljait szolgáló gazdasági szempontokat elhanyagoló birtokpolitika is csökkentette a terméseredményeket, (így például a román „földreform” végrehajtása után a román uralom alá került területen a termésátlagok — termények szerint változóan — 30 — 50%-kal csökkentek. A többi utódállam termelési átlagai — ha kisebb mértékben is — hanyatlást mutattak.) A balti államokban végrehajtott földreformok következtében ez államok termelési eredményei szintén átmenetileg romlottak. A háború, forradalmak, ellenforradalom és román megszállás folytán a magyar gabonaterme-

* A négy nagy tengerentúli gabonatermelő állam előretörését még jobban látjuk, ha figyelembe vesszük, hogy Kelet-India gabonák kivitele a háború után $\frac{1}{20}$ -ára csökkent.

lés is visszaesett. A magyarországi gabonaszükséglet egy részét behozatallal kellett fedezni. A magyar kormány 1920-ban a liszthiány csökkentésére 120.000 q lisztet vásárolt az Egyesült Államoktól, de Argetina és Jugoszlávia is szállít gabonát Magyarországra.

Mind e tényezők következtében a mezőgazdasági válság nem állt be közvetlenül a háború után, ámbar a gazdasági szakértők — így például Herbert Hoover, az Egyesült Államok élelmiszer-szállításainak legfőbb irányítója — már a fegyverszünet napján látták, hogy a mezőgazdasági termékek iránti kereslet a háború megszűnésével csappan, és a háborús szállításokra berendezkedett tengerentúli mezőgazdaságra súlyos megrázkódtatások várnak.

A hadiállapot megszűnésével a Szövetséges Hatalmak jórészt megszüntették tengerentúli rendelkezéseiket, a felhalmozott készletek azonban egyelőre nem nyomták a piacot, mert a kiéhezett és kiéhezett középeurópai piacokon jelentékeny élelmiszerkereslet támadt. Az Egyesült Államok kormánya ekkor az éhező Közép-Európa, majd Oroszország megsegítése címén, néha meglehetősen borsos árakon adta el volt ellenségeinek fölösleges gabonakészleteit. A válság egyelőre nem állt be, sőt a háborús pusztítások helyreállítása következtében egyelőre emelkedő konjunktúra a mezőgazdaságra is jótékonyan hatott.

Ha azonban megnézzük a háborús következményeket kihevert mezőgazdaság legfontosabb termékének, a búzának termelési eredményeit, már láthatjuk a hamarosan be is következő válság előjeleit.

A világ búzatermelése millió métermázsában:

A világ búzatermelése millió métermázsában:

	1909—13. évi átlag	1925—29. évi átlag	Változás %-ban
Európa — — —	370.5	360.5	— 2.7
Egyéb — — —	146.1	150	+ 2.7
Kanada — — —	53.6	117.2	+ 118
USA — — —	187.8	223.7	+ 19
Argentína — —	40	66.2	+ 65
Ausztrália — —	24.6	37	+ 50
	822.6	954.6	16

A négy nagy tengerentúli állam részesedése a világ gabona-termelésében e statisztika szerint az 1909-13. évek 37.2%-os átlagáról 1925-29-ben 46.5%-ra emelkedett. Ez államok búzatermelésének emelkedése ugyanebben az időszakban 138,100.000 métermázsra, míg a többi búzatermelő állam termése 6,100.000 métermázsával csökkent.

Ha a számokon kívül figyelembe vesszük az egyéb körülményeket is, még világosabban látjuk a válság előjeleit. A háborús termelésre berendezkedett tengerentúli mezőgazdaság fölöslegei mind nagyobb erővel törtek az európai piacok felé. A verseny feltétele kedvezőbb volt számukra. A rendkívül nagy, még megművelhető, de művelés alatt nem álló terület következtében a földár és földjáradék kevésbé terhelte a termelési számvetést. Az európai államok termelését a háború örökségeként rendkívül megnövekedett közterhek akadályozták, ezzel szemben a tengerentúli államok közterhei Európához viszonyítva alacsonyak voltak.

A háború konjunkturális hasznából a tengerentúli gazdaságok nagy összegeket tartalékolhattak — és tartalékoltak is — és üzemi fölszereléseiket a legtokéletesebben egészíthették ki. Végül, az új művelés alá vett földek talajerejének fenntartása kevesebbe került, mint az európai földeké és a birtoktestek nagysága megkönnyítette és kifizetődővé tette a mezőgazdaság gépesítését. A hadigazdálkodás ezzel szemben az európai mezőgazdaságban mélyreható változásokat idézett elő. A háborús szükséglet kielégítésére a hadviselő államok a gazdaságosság szempontjának elhanyagolásával, minden eszközzel igyekeztek termelésüket fokozni. A főcél nem a jövedelmező termelés volt, hanem az, hogy bármilyen áron is, de kielégítsék a hadsereg szükségletét. Az európai gabonatermelés keretei kitágultak, és mihelyt a háborús károkat helyreállították, a termelés mennyisége is emelkedett. (A fenti statisztikában kimutatott 10,000.000 métermázsza csökkenés csupán látszólagos, ha figyelembe vesszük, hogy Oroszország 1930-ig csupán elhanyagolható mennyiséggel vesz részt a világtermelésben.)

Az európai államok előtt ekkor két lehetőség állt. Vagy fokozatosan visszatérnek a békegazdálkodásra és megnyitják határait az olcsó tengerentúli gabona előtt, vagy saját, drágábban termelő mezőgazdáikat vámokkal védik meg, és termelésük növelésével törekednek a gazdasági önellátásra. Az államok jórésze ez utóbbi utat választotta és ezzel megkezdődik

a gabonacsaták korszaka.

Az európai elzárkózás következtében a tengerentúli államok kénytelenek voltak termelésük mind nagyobb részét tartalékolni. (Ebben szerepet játszott az 1928. évi: katasztrofálisan nagy:, 1.320.000.000 métermázsás búzatermés is.) A négy vezető gabonatermelő állam látható búzakészleteit 1930-ban az alanti statisztika mutatja:

	Millió méter- mázsában	Az 1925—29. évi átlagos termés %-a
Argentína	10	15.1
Ausztrália	10.6	28.7
Kanada	32.3	27.6
USA	61.4	27.4

Ugyanebben az évben tért magához a Szovjetunió mezőgazdasága és az 1925-29. évek átlagában 3,100.000 métermázsza búza- és 2,900.000 métermázsza rozskivitel helyett 1930-ban 25,500.000 métermázsza búza-, illetve 11,800.000 métermázsza rozskivitellel jelentkezett a világpiacon.

A mezőgazdasági termékek piaci összeroppantak és a kirobanó ipari válsággal egyidejűen, de még nagyobb méretekben kibontakozott a mezőgazdasági termelés válsága. A válság méreteit mutatja a csikágói gabonaár alakulása, amely az 1929. év átlagos 123 centes színvonaláról 1932-ben 53 centre esett. De hasonlóképpen esett valamennyi mezőgazdasági tennék kiviteli ára is. (Az árak vizsgálatánál azért kell a szabad piacokon kialakuló, vámmentes *kiviteli* árat vizsgálnunk, mert a behozatali vámok országonként különböző árszínvonalat alakítottak ki.) 1936-ban, a válság csúcspontján, a fontosabb mezőgazdasági ter-

mékek árai 1929-hez viszonyítva a következő arányban estek: búza 53%, tengeri 67%, vaj 66%, kávé 73%, gyapot 62%, gyapjú 59%.

Az árak zuhanásának az elméleti közgazdaságtan tanítása szerint le kellett volna vezetniök a viszonylagos túltermelési válságot. A mezőgazdasági termékek világkereskedelmi forgalmának adatai azonban azt mutatják, hogy a válság nem csökkent.

*Fontosabb mezőgazdasági termékek világkereskedelmi forgalma
millió métermázsában:*

	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937
Búza — — —	216.3	247.6	211.6	192.3	179.8	174.2	131.7	153
Rozs — — —	15.6	18.1	13.5	12.4	10.7	10.1	8	9.8
Tengeri — — —	82.2	122.5	108.3	84.1	84.7	95.8	106.8	105.7
Burgonya — — —	19.9	25	19.6	10.6	11.4	10.8	14.1	15
Cukor — — —	131.9	120.8	120.3	108.3	110.5	108.5	114	109.8
Kávé — — —	16.1	17.4	14.2	16.3	15.6	16.7	16.9	16.1

A nemzetközi forgalom csökkenésével és az értékesítési nehézségek fokozódásával a termelés csökkenése nem tartott lépést. Ha például megvizsgáljuk az élelmiszerek világtermelésének és világkereskedelmi forgalmának mutatószámait, az 1929. év adatait 100-nak véve, azt látjuk, hogy míg a válság mélypontján a világtermelés csupán 0.3%-kal csökkent, a világkereskedelmi forgalom visszaesése 14%. Ugyanebben «az időszakban a kivitelre váró világkészletek a következő arányban emelkedtek: búza 28%, rozs 2%, tengeri 52.5%, cukor 38%, kávé 26%, kakaó 41%.

A termelésnek a hanyatló árak és növekvő világkészletek ellenére is állandó színvonala több okra vezethető vissza:

1. A mezőgazdasági termelés eredménye jórészt a természeti tényezők alakulásától függ és így előre ki nem számítható.

2. A mezőgazdasági termelés kevésbé hajlékonyan alkalmazkodik a piaci viszonyok alakulásához, mint az ipari termelés. A kereslet csökkenésével a termelő nem csökkenti termelését, részint a terméseredmény előreláthatatlan volta miatt, részint azért, mert a termelés abbahagyása magát a vagyánállományt veszélyezteti. (Az ipari és mezőgazdasági termelés e különbségét természetesen nem szabad túl mereven értelmezni. Részint az ipar sem csökkenti azonnal termelését, ha a konjunktúra hanyatlík, sőt gyakran a termelési módszerek tökéletesítésével és így a termelés növelésével igyekezik kivédeni a konjunktúra kedvezőtlen alakulását. Másrészt a mezőgazdaság sem tarthatja fenn sokáig veszteséges üzemét, hacsak — mint erre később rámutatunk — az állam nem kárpótolja valamilyen formában termelési veszteségeiért.)

3. A mezőgazdasági termelésnek a válságévek alatt is állandó színvonala legfőképpen a gazdasági önellátási törekvések következménye. A háborúutáni években a középeurópai államok, majd Olaszország mind jobban igyekeztek élelmiszerellátásukat a külföldtől függetleníteni, így állt elő az a természetellenes helyzet, hogy míg a tengerentúli olcsó gabona a raktárakban halmozódott föl, az európai államok sorra vívják: gabonacsatáikat.

E csaták többnyire győzelemmel végződnek, de a győzelmek eredménye legalább is kétes értékű. Az olasz kormány óriási áldozatokkal csökkenti a gabonabehozatalt, de az olasz nép kény-

telén gabonaszükségletét a világszoci ár több mint két és fél-szeresen beszerezni. A csehszlovák kormány a gabonamonopólium révén majdnem tökéletes mezőgazdasági önellátást ér el, de a mezőgazdasági autarchia súlyosan érinti a cseh ipar kiviteli lehetőségeit, és egy csehszlovák szerző szerint: a Gabonamonopólium-Társaság nálunk azt a szerepet játssza, mint az áradások és járványok a Távol-Keleten. E példákat vég nélkül folytathatnánk. A gabonacsaták gabonavilágháborúvá fejlődtek. A következőkben megkíséreljük a háború különböző módszereinek és eseményeinek ismertetését.

Védekező háború

A gabonaháború kezdeti állapotában a kormányok a háború-előtti évek gazdaságpolitikájának szokásos eszközeit, a védővámot alkalmazták. A *védővámok* azonban, mint a vámtételeknek az általános vámháború kiélesedését megelőző 1928. évtől a vámháború csúcspontját jelző 1935. évig való emelkedése mutatja, *tiltó-vámokká* alakultak. (A legtöbb kormány ezenkívül behozatali tilalmakkal és a forgatom kontingentálásával is akadályozta a nemzetközi árucserét.)

*Élelmiszer vámok alakulása 1928-35. évben, méter mázsánként svájci aranyfrankban:**

	Búza		Emelkedés %-ban	Búzaliszt		Emelkedés %-ban
	1928	1935		1928	1935	
Németország — —	6.17	13.89	125	14.20	73.89	420
Ausztria — — —	—26	16.80	6350	1.78	37.27	1994
Franciaország —	7.11	16.24	128	12.18	25.99	111
Olaszország — —	7.50	19.78	164	11.50	30.34	163
Csehszlovákia —	4.61	9.60	108	10.75	23.99	123

	Rozs		Emelkedés %-ban	Rozsliszt		Emelkedés %-ban
	1928	1935		1928	1935	
Németország — —	6.17	24.70	300	14.20	73.89	420
Ausztria — — —	—26	9.45	3535	1.78	37.27	1994
Franciaország —	3.05	7.11	133	6.09	16.24	167
Olaszország — —	4.50	9.63	114	6.50	13.43	166
Csehszlovákia —	5.83	10.49	80	10.75	23.99	123

	Sertéshús		Emelkedés %-ban	Zsír		Emelkedés % ban
	1928	1935		1928	1935	
Németország — —	39.52	123.50	213	7.41	49.40	567
Ausztria — — —	12.60	27.30	117	3.99	31.50	689
Franciaország —	18.27	76.12	316	—**	—	—
Olaszország — —	7.50	52.76	604	8.—	39.57	395
Csehszlovákia —	25.34	52.21	106	23.03	38.39	67

E mindeddig ismeretlen magasságú vámok teljesen megszűntették a világszoci árát és világszoci árát és a mezőgazdasági termékek árát országoként más színvonalon tartották. Ez árkülönbségek nagyságát mutatja, hogy Argentína, Kanada és az Egyesült

* A fontosabb európai országok közül Anglia és Belgium csak 1935-ben, illetve 1933-ban kezdtek búzavámokat kivetni. E vámok azonban, éppen úgy, mint a 60 centime-os svájci búzavám, pénzügyi vámok voltak. Céljuk nem a belföldi termelés védelme, hanem a kincstári bevételek növelése.

** Franciaország csak 1930-ban vetett ki 1522 svájci frank vámot az addig vámentes zabbehozatalra.

Államok átlagos búzaárát 100-nak véve, Németország, Ausztria, Franciaország és Olaszország átlagos búzára 1938-ban 217. A legalacsonyabb (kanadai) és legmagasabb (olaszországi) búzaár aránya 1: 2.7. A védővám áremelő hatását leginkább akkor látjuk, ha a védővamos Németország és Olaszország átlagos búzaárát a gabonavámnélküli (illetve minimális vámtételű), de szintén behozatalra szoruló Anglia és Belgium átlagos búzaárával egybevetjük: íá két első ország búzára 170%-kal magasabb, mint a két utóbbié.

A vámfalak mögött növekszik a mezőgazdasági termelés — és a mezőgazdasági termékek ára. A magas vámok a külföldi versenyt teljesen megszűntették és a kormányok által biztosított magas árszínvonal, vagy a termelők közvetlen segélyezése lehetővé teszi olyan területek megművelését is, amelyekben a termelés szabad nemzetközi árucseré mellett nem fizetődnek ki.* (E termeléstöbblet terhét vagy a fogyasztó viseli a magas árak formájában, vagy a termelési segélyeket végeredményben fizető adózó.)

A vámfalak árnyékában

A gazdasági szabadság és egyenlő polgári jogok elvét hangoztató úgynevezett liberális állam a válságévek folyamán mindinkább eljutott a magánmonopólium törvényes biztosításáig. A magas mezőgazdasági vámok a fogyasztót éppen a legegyszerűbb szükségletek kielégítése tekintetében kiszolgáltatottá tették a monopóliumhelyzetet élvező termelőknek. A vámvédelem fokozása azonban csak az első lépés volt a magánmonopóliumok rendszerének kiépítése felé, amelyet — mint látni fogjuk — mind újabb lépések követtek.

Olaszország volt az első európai állam, amely céltudatosan törekedett a mezőgazdasági önellátásra. Az 1925. évben megindult „búzacsata” teljes győzelemmel végződött: a búzabehozatal a minimumra csökkent. A „battaglia del grano”-t hamarosan követi a „battaglia zootechnica” (állattenyésztési csata). A búzacsata vámmeléléssel indult. Ennek következtében az olasz búzaárak hamarosan a világpiacon ár több mint két és félszeresére emelkedtek. A vámvédelem azonban még nem növelte a termelést a kívánt mértékben. A gabonacsata vezérkara tehát megindította a talajjavítási háborút, hogy a még mindig szükséges búzabehozatalt újabb, búzatermelésre idáig alkalmatlan területek művelés alá vételével megszüntessék. (E talajjavítás költségei egyes becslések szerint katasztrális holdanként 1000 pengőre, tehát körülbelül két katasztrális hold közepes minőségű magyarországi föld vételárára rúgnak.) A búzakereskedelmet állami monopolisztikus szervezet bonyolítja le, és az állam biztosítja a termelőknek a magas termelési költségeknek megfelelő magas átvételi árat. E háború győztesei az olasz búzatermelők; vesztesei a fogyasztókon kívül az olasz kiviteli termelési ágak, amelyek érzik a behozat-

* A magyar földbirtokpolitikai és mezőgazdasági szakirodalomban gyakran vetik össze a magyar és német terméseredményeket. Ennek az összehasonlításnak azonban nincs reális állapja. Németország ugyanis védővamos importállam, amelynek magas belföldi árai lehetővé teszik a másutt nem kifizetődő nagy mezőgazdasági tőkebefektetéseket és így a terméseredmények növelését. E tokok kamatozását azonban a fogyasztók aránytalanul nagy megterhelése biztosítja.

tal megszorítása következtében beálló kiviteli nehézségeket. Az olasz kormány vállalta e következmények enyhítését és a gabonacsata áldozatainak egy részét, a kender-, olajbogyó- és szőlőtermelőket kiviteli jutalmakkal támogatja. Olaszország megkísérli egy olyan rendszer fölépítését, amelyben mindenki valamilyen segélyt élvez másvalaki terhére.

Németország 1925-ben kezdi meg a mezőgazdaság vámvédelmét. Ennek megfelelően a mezőgazdasági termelés emelkedik, de a jótételi terhekkal súlyosított német válság a mezőgazdaságra is kiterjed. A Harmadik Birodalom kiadja a jelszót: „a parasztot meg kell menteni”. Már 1933 szeptemberében a gabonakereskedelem állami monopolizálásával akarják biztosítani a mezőgazdaság jövedelmezőségét. A következő évben a monopóliumot kiterjesztik a legtöbb gazdasági termékre, egyszersmind erősebben érvényesítik a mezőgazdaság állami irányítását. A német államháztartás nagy szükségletei azonban megfordítják a beavatkozás irányát. A monopolisztikus állami szervezetek eredeti bevallott célja a méltányos termelői ár biztosítása volt. A lassanként kényszergazdálkodásra áttérő német rendszer árpolitikája azonban mindinkább abban az irányban halad, hogy az állam, mint egyetlen vásárló és monopolisztikus eladó, a maximális hasznot biztosítsa magának.

Franciaország mezőgazdasági válsága és a válság megoldására irányuló kísérletei más természetűek, mint a fentebbi államokéi. Itt nem a mezőgazdasági termelés növeléséről, hanem a termésfölösleg értékesítéséről volt szó. A búza Franciaország mezőgazdasági főterméke és a búza árának hanyatlása súlyosan érintette a francia parasztságot. A védővám nem bizonyult elég hatályos eszköznek. Felhasználták tehát a kormányzati árszabályozás valamennyi eszközét. Meghatározták a legkisebb búzaárat. Az eredmény az volt, hogy a legálisan, minimális áron el nem adható készleteket a termelők feketén értékesítették. Egyszersmind a biztosított búzaár arra indította a termelőket, hogy a búza vetésterületét növeljék és így mind nehezebbé vált a megszabott árak betartása. Hasonló eredménnyel járt a búzakészletek egy részének kötelező denaturálása és a kiviteli jutalmak rendszere. Az egymást követő és egyaránt sikertelen árszabályozási kísérletek végül az állami gabonamonopólium bevezetésével végződtek, anélkül azonban, hogy akár a viszonylagos túltermelést csökkentették, akár a termelők kívánságait kielégítették volna.

Anglia, a szabadkereskedelem klasszikus országa, a háború alatt szintén áttért az állami beavatkozás rendszerére. A hadigazdálkodás és protekcionizmus összefüggését legvilágosabban Anglia példája mutatja. A háború alatt a hadi élelmiszerellátás kielégítésére nagy területeket vettek mezőgazdasági művelés alá. (A hadigazdálkodás méreteit mutatja, hogy az utolsó háborús év búza-vetésterülete 1932-re 50%-kal csökkent.) Minthogy Anglia a mezőgazdaság szempontjából inkább piacként, mint termékeként jön számításba, érthető, hogy az angol gazdaságpolitika védővámok helyett termelési segélyekkel igyekezett fenntartani mezőgazdaságának jövedelmezőségét. 1931-ben azonban Anglia is megkezdte a védővámrendszer kiépítését. Az ottawai egyezmény Angliát gazdaságilag közelebb hozza a domíniumokhoz és így meg-

akadályozza, hogy a védővámok következményei Angliában is a szokásos módon és mértékben jelentkezzenek. Az angol védővámok és az ottawai egyezmény inkább Anglia régi élelmiszer-szállítóit, Dániát, Hollandiát és a balti államokat érintette súlyosan. Ez államok Anglia felé irányuló kivitele lényegesen csökkent és fölöslegeik értékesítését a mindenütt erősödő önellátási törekvések megnehezítették.

Európa többi állama szintén állami támogatással próbálta mezőgazdasági termelését fejleszteni, vagy lábraállítani. Vámokkal, behozatali tilalmakkal, monopóliumokkal, termelési segélyekkel és kiviteli jutalmakkal támogatták a termelőket. E rendszabályok néha képtelenül bonyolult helyzetet teremtettek, így például Dániában a takarmánybehozatalra kivetett vámbevételekből az állatkivitel támogatását szolgáló alapot létesítettek. E különös rendszer — amelyhez hasonló példákat más államokban is találunk — tulajdonképpen úgy működik, hogy az állattenyésztő a takarmány behozatal alkalmával befizetett vámösszeget az állatkivitelnél, a kezelési költségekkel csökkentve, visszakapja.

Mind e kétségbeesett és eredménytelen kísérlet érthetővé teszi, hogy 1938-ban egy közgazdasági világlapnak a mezőgazdasági helyzettel foglalkozó cikke a következőképp végződik: A kormányzati beavatkozások legjobb esetben múltó eredménnyel járnak. Az igazi segítséget csupán a gyengébb világterméstől, politikai zavaroktól és háborús feszültségektől várhatjuk, amelyek a termésfölöslegeket megszüntetik: Ha Európában, ahol a mezőgazdasági termelés aránylag kisebbmértetű, ilyen kétségbeesetten hívják segítségül a sáska járást, jégverést, felfordulást és háborút, érthető, hogy a bőség elleni harc ugyanúgy folyt

a vámfalak másik oldalán

Argentína, Ausztrália és Kanada aránylag könnyen viselték a mezőgazdasági válság következményeit. Kivitelük ugyan erősen visszaesett és az árzuhanások is érzékenyen érintették termelőiket, de a lakossághoz viszonyított aránylag nagy területük és kedvező termelési feltételeik megkönnyítették helyzetüket. Mindhárom állam kivitelét állami szervek intézik. A termelés állami segélyezésével és árminimálással párhuzamosan a termelés minőségi javítását is előírták. Ausztrália és Kanada a termelési és kiviteli jutalmakat közvetlenül az állampénztárból fizeti; Argentína bevezette a kötött devizagazdálkodást és az importdevizák után felszámított 12.5%-os felárból támogatja a termelőket. E rendszabályok ugyan tulajdonképpen azt jelentik, hogy a termelők kölcsönösen támogatják egymást, illetve behozatalukat drágábban fedezik és e többlet egy részét támogatásként visszakapják: így a válság megoldását vajmi kevéssé segítik elő. A termelés minőségi javítása — és a két domíniumban az ottawai egyezmény — azonban hozzájárult a válság enyhüléséhez.

Az *Egyesült Államok* válságpolitikája, ha nem is elvi alapjában, de méreteiben egyedülálló. A védővámok, termelési kölcsönök, állami intervenciók vásárlások nem tudták megállítani a mezőgazdasági termékek árzuhanását, sőt éppen a kedvezményekkel a termelés emelkedését és így közvetve az árak további esését mozdították elő.

Roosevelt más módszerekkel kísérte meg a mezőgazdaság alátámasztását. A dollár leérték ölesével könnyített a gazdák adósságtérhein, majd a vetésterületek kártalanítás melletti korlátozásával igyekezett a termésfölöslegeket levezetni. (E munkájában segíti két év katasztrofálisan rossz termése is.) Óriási anyagi eszközöket mozgósít a nem-termelési jutalmak fizetésére. Három év alatt a tengeri vetésterületét sikerül 14%-kal, a sertésállományt 37%-kal csökkentenie. E:corn-hog: (kukorica-sertés) terv pénzügyi alátámasztása 350,000.000 dollárt emészt föl. A búza-vetésterület csökkentéséért három év alatt 316,000.000 dollárt, a a gyapot nem termeléséért két év alatt 290,000.000 dollárt fizet ki az Egyesült Államok kormánya.

Roosevelt mezőgazdasági programja (Agricultural Adjustment Act.—A. A. A.) a közterheket és élelmiszerárakat egyidejűleg emelte és így a belső piac gyengülése folytán tartós eredményre nem számíthatott. A válság enyhülését sokkal nagyobb mértékben szolgálta, hogy az Egyesült Államok 1934-től kezdve fokozatosan felhagy mereven elzárkózó vámpolitikájával és a vámtételek leszállításával¹ mind erősebben bekapcsolódik a nemzetközi munkamegosztásba.

A mezőgazdasági válság tanulságai

A mezőgazdasági válság során két ellentétes gazdaságpolitikai irányzat alakult ki:

1. *A termelés állami segítséggel való emelése.* (Jellegzetes példái Németország és Olaszország.)

2. *A termelés állami segítséggel való csökkentése.* (Franciaország, Egyesült Államok.)

Az első irányzat eszköze a közösség terhére egyeseknek adott monopólium. Kitzűzött célját csupán a fogyasztók megterhelésével érheti el és a fogyasztó sokszoros áldozata biztosítja a termelő profitját. (Például az *olasz* fogyasztó 170%-kai drágábban fizeti a búzát, hogy a drágán termelő olasz birtokos 5—10%-ös hasznát biztosítsa.) A magánmonopóliumok rendszere (mint ezt a német események vagy a magyar ipari szeszgyárak államosítása mutatják) gyakran *ia kisajátítók* állami *kisajátítása*, az államkapitalizmus felé vezet.

A második irányzat eredményei hasonlóan kétes értékűek. A nem-termelés állami segélyezése a fogyasztóképeséget gyengíti és így szükségszerűen újabb viszonylagos túltermelést idéz elő. Az egyes országok termelési fölöslegeit csupán a gazdasági elzárkózás enyhülése vezetheti le.

Gondolkodó emberek azonban tudják, hogy a termelési válságok a társadalom szerkezeti hibáinak következményei és így végleges megszüntetésük csupán olyan új társadalmi rendszertől várható, amely egyesek hasznát nem mások kárára akarja biztosítani, amelyben a bőség nem istencsapás és a szabadító Szent György lovat a közigazdászok nem az apokalipszis lovasainak képében várják.